MASARYKOVA UNIVERZITA

Fakulta sociálních studií

Katedra sociologie

Koncepce domova u zahraničních studentů

Seminární práce

Vypracovala: Bc. Valeriia Listkova

Vyučující: doc. PhDr. Kateřina Nedbálková, Ph.D.

Brno 2017

Úvod

V současné době je populárním trendem studium v zahraničí. Vysoké školy po celém světě vítají zahraniční studenty a vyučující, organizují výměnné studentské programy a stáže. Podle Českého statistického úřadu v roce 2015 na vysokých školách studovali celkem 42 tisíc zahraničních studentů. Většina z nich pocházeli ze Slovenska (22 tis. – 53%), Ruska (6 tis. – 13%), Ukrajiny (2,5 tis. – 6%) a Kazachstánu (1,5 tis. – 3,5%)[1]. Kvůli jazykové blízkosti rusky mluvící studenti studují programy v českém jazyce, což jim dovoluje kontaktovat s místním obyvatelstvem a integrovat se do místní komunity. Studium na vysoké škole v průměru trvá 4-5 let, během nichž studenti mají možnost přizpůsobit se k životu v České republice, navázat přátelské a rodinné vztahy a získat práce. V některých případech studium na vysoké škole dává možnost úspěšně imigrovat.

Ve své seminární budu se věnovat koncepci domova zahraničních studentů a tomu, jak zkušenost přistěhování do jiné zemi představu o domově změnilo. Budu se především věnovat rusky mluvícím studentům přijíždějícím ze zemí bývalého Sovětského svazu (Rusko, Ukrajina, Kazachstán, Uzbekistán a další). Cílem mé práce je definovat, co pro zahraniční studenty znamená pojem „domov“, sledovat proces vytvoření nového domova a to, jak potom původní a nový domov se navzájem propojují a oddělují. Tím pádem, výzkumné otázky zní následovně: Co rozumí zahraniční studenti pojmem „domov“? Vnímají-li země studentského pobytu jako domov? Jak budují nový „domov“ v zemi pobytu? Existuje-li „souběžnost dvou domovů“ v případě studentské migrace? Jak zahraniční studenti propojují starý a nový „domov“?

Ve své analýze budu vycházet z paradigmatu transnacionální migrace a transnacionální koncepci domova. Jako metodu jsem si zvolila polustrukturovaný rozhovor, který mi pomůže získat komplexní představu o tom, co pro zahraniční studenty znamená pojem „domov“, jestli si cítí v České republice jako doma, a názor studentů o tom, jak místo jejích pobytu a původní domov se navzájem ovlivňují a propojují. Na základě teoretického rámce práci pokusím o sociologickou analýzu rozhovorů se zahraničními studentky pocházející z Uzbekistánu a Ruska a budu porovnávat jejích zkušenosti s transnacionálními koncepcemi domova pracovních transmigrantů a jejích rodin.

[1] Český statistický úřad. Studenti VŠ – Cizinci podle státního občanství v letech 2003-2015.

Fenomén studentské migrace.

Studentská migrace na rozdíl od ostatních typů migrace je nejen nejvíce tolerovaná, ale i hodně podporovaná ze strany státu. Studentská migrace způsobuje akumulace kvalifikované pracovní síly v přijímací společnosti, jestli student po absolvování studia rozhodne zůstat a pracovat. A proto státy vytvářejí programy pro zahraniční studenty a motivují jich imigrovat, čím zlepšují svou pozice v konkurenci za globální talenty. Studenti vidí ve studiu v zahraničí a v transnacionální mobilitě příležitost získat přistup na mezinárodní trh práce, anebo možnost zvýšit své sociální postavení v zemích svého původů. [Lan, Wu: 2016] Další příčina studovat v zahraničí je imigrace do jiné zemí. Jednotlivci studují na vysokých školách, aby dostali uznanou v této zemi kvalifikace a vybudovali vazby s místním obyvatelstvem, což by dovolilo jim lépe se integrovat do místní komunity a získat zaměstnání v této zemi. [Robinson 2013]

Fenomén studentské migraci nejlepším způsobem odráží teorie transnacionální migrace. Podstatou této teorii je, že „novým trendem soudobých procesů migrace je vznik transnacionálních sociálních polí propojujících původní a nová místa pobytu přistěhovalců“. [Szaló 2007: 7] „Transmigranti“, jsou jedinci, jejíž každodenní život závisí na početných a neustálých vazbách, překročujících mezinárodní hranice, a jejichž veřejná identita je konfigurována ve vztahu k více než jednomu národnímu státu. [Basch, Schiller, Blanc 1999: 48] Zahraniční studenti současně udržují sociální vazby v zemích svého původu, do nichž patří rodinné, přátelské a další vztahy, a vytváří nové na novém místě pobytu. V takovýchto podmínkách souběžně budují a udržují dva domova. Možnost dlouhodobého pobytu a studia v různých zemích napomáhá budování transnacionálních sociálních sítí, které spojují obě tyto komunity přes transmigranta. [Szaló 2007]

Kvůli tomu, že aktivity zahraničních studentů přesahují statní a kulturní hranice, probíhá proces přibližování se jejích starého a nového domova a jích zapojení do jediného transnacionálního pole. V současné době studenti disponují pokročilými prostředky komunikace a dopravy, které zkracuje vzdálenost mezi původním a novým domem a dovolují současně participovat v obojích společnostech. [Szaló 2007] Nové technologie (internet, sociální sítě, aplikace atd.) zprostředkují komunikace s rodinou a přáteli, nabízí možnost sdílení fotek, videí a aktualit, dozvídat noviny ze zemí původu, sledovat blogy a řadu dalších možností. Tohle vytváří pocit přítomnosti studenta ve více místech (případně informačních polích) současně.

Zahraniční studenti do svého každodenního života zapojují nejen informace a vazby z původního domova, ale i životní styl a každodenní praxe, na které studenti jsou zvyklí. Vzniká „nové sociální pole zkušeností a sociálních vztahů“ [Szaló 2007: 116], když zahraniční studenty ve svém každodenním životě používají zkušenosti převzaté ze svého původního domova a propojují je s praxemi a zkušenostmi osvojenými v nové komunitě. A to funguje i v opačném směru, když jedinec do organizace původního domova vnáší elementy života osvojené v zahraničí. Jedinec to dělá nevědomě, a jeho zkušenosti nejsou ve vědomí rozdělené na domácí a cizí. [Basch, Schindler, Blanc 1994]

Transnacionalita zahraničních studentů se projevuje v malých každodenních situacích. V blikání mobilu o půl třetí v noci, když někdo z rodiny či přátel píše z jiného časového pásma, rychle přepínání z rodného jazyku do češtiny, když studenti mluví mezi sebou a do konverzace vstupuje někdo, kdo tímto jazykem nemluví. Rozhovory zahraničních studentů se tykají především školy a zkoušek, prodloužení víza, bydlení, plánování budoucnosti, volby zůstat, vrátit se zpátky či jet někam jinam, a toho, jak statní migrační politika se změnila vůči migrantům. Každý zahraniční student má svůj zvláštní příběh, jejích cesty a motivace v rámci studentské migraci jsou různé. Společné je, že úspěšnost studenta záleží nejen na jeho studijním úspěchu, ale i na tom, do jaké míry student se přizpůsobí k podmínkám na novém místě pobytu a zapojí se do přijímací komunity. [Robinson 2013]

Koncepce domova v teorii transnacionální migrace.

Koncepce domova nejde jednoznačně definovat, protože každý jedinec vkládá do tohoto pojmu svoje významy a má svoje unikátní pocity a emoce vůči domovu. Domov je často asociován s komunitou. Pojem domov s pojmem komunita spojuje „vzájemnost, spolupráce, prostorová lidská blízkost, zajištěná peče a starostlivost o druhé“. Cítit si doma znamená mít „pocit spolehlivé jistoty a bezpečí“. Kromě toho domov je zdrojem identity jedince, dává mu „pocit naležení“ a „příslušnosti“. [Keller 2013: 24] V kontextu transnacionální migrace domov nevnímán jako něco stálého a jistého. Koncepce domova je dynamická, zahrnuje „imaginace, vytvoření, zrušení, změny, ztráty a přemísťování domova“. Pro transmigranty domov jako „sociálně homogenní, bezpečný a pokojný“ zůstal v minulosti [Al-Ali, Koser 2002: 6-7] Transmigranti se učí žit v nových nejistých podmínkách a snaží se v těchto podmínkách vytvořit maximálně bezpeční a stabilní prostor, který odpovídá jejích koncepci domova, kterou oni získali ve svém původním domě. Koncepce domova může se měnit v procesu asimilace v cizí společnosti, ale tento proces probíhá odlišně u každého

člověka. Záleží na době pobytu, věku, ve kterém jedinec přistěhoval do ciziny, a na tom, do jaké míry jedinec je integrován do nové společnosti.

Ve své knize *New Approaches to Migration: Transnational Communities and the Transformation of Home* Al-Ali a Koser publikují výzkumy věnované významu domova u transmigrantů. Autorky nabízí tři pojetí domova v transnacionální perspektivě. Zaprvé, domov je často vnímán jako spojení fyzického prostoru a symbolického významu. Domov dává identitu, kterou se dá přinést s sebou do nového místa bydlení. Transmigranti dodržují původní kulturní ideje a hodnoty, reprodukují tradice a praktiky asociované s domovem. [Al-Ali, Koser 2002] Marocké ženy, kteří přistěhovali do Milána, vnímají „domov" jako „fyzický prostor, v němž bydlí spolu se svými rodinami, a jako symbolickou koncepce, do které patří" [Salih 2002: 56]. Specifickým rysem migrace marockých žen je v tom, že investují do dvou domovu současně. Každá z dotazovaných žen měla byt v Maroku a v létě tam s rodinou odjížděla. Z Italie obvykle marocké ženy dovážejí domácí dekorace, nábytek a oblečení. Z Maroka taky něco přivážejí do Itálie, například národní jídlo. [Salih 2002] Ve svém každodenním životě spojují to, co se jím líbí v obou kulturách.

Druha koncepce domova odkazuje na abstraktní ideál domova, zahrnuje touhu po nostalgické minulosti či utopické budoucnosti. Transmigranti chrání a idealizují vzpomínky o svém původním domově a předávají je dalším generacím. [Al-Ali, Koser 2002] Příkladem takové koncepci „domova" je migrace syrských křesťanů do Turecka a Německa. Syrské křesťané spojují „domov" s identitou a pocitem patřičnosti. Domov pro ně je „místem morálky, upomínka nesporných náboženských a sociálních vztahů" [Armbuster 2002: 24] Syrské křesťané mají nostalgické vzpomínky na původní domov a tragickou minulost války s muslimským obyvatelstvem, která jich nutila opouštět rodnou zemí. Pro ně „být doma" znamená svobodu náboženského vyznání, kterou nabízí nové místo pobytu. [Armbuster 2002]

Třetí pojetí definuje domov prostřednictvím toho, co do koncepce „domova" nepatří. Například, „strach, ohrožení, cizí místa, tradice, jazyk, a neznámé lidí". [Al-Ali, Koser 2002: 7] S. Ahmed věnovala článek[2] své transnacionální zkušenosti a popisovala, co pro ni znamená „domov". Kromě těch prvků, které byly uvedené výše (identita, pocit sounáležitosti, fyzický prostor domova a životní zkušenosti spojené s původním domovem) autorka upozorňuje na důležitost afektivní složky, která vytváří „sentimentální prostor sounáležitosti" k domovu: „Domov je tam, kde je srdce". Podle autorky „být doma" je otázka toho, jak si člověk cítí

[2] Ahmed, S. 1999. *Home and away. Narratives of migration and estrangement*. International journal of cultural studies. Vol. 2(3).

v něm, či toho, jak si v něm cítit nemůže. [Ahmed 1999: 341]. Ve vytvoření pocitu „domova“ hraje velkou roli to, jak „tělo rekonstruuje prostor“. Zkušenost častého přemísťování mezi „domovy“ se nejlepším způsobem ocitují skrze citové překvapení (zvuky, vůně atd.). Autorka si vzpomíná, jak při stěhování do Austrálie, první věc, kterou ona všimla v novém domě, že všude byl prach, a ona hodně kýchala. Svůj příjezd do Londýna autorka si pamatuje kvůli pocitu chladu. Tyto citové přikvapení vytvořily tělesné asociace, a jsou neoddělitelné od pocitu domova. [Ahmed 1999: 342]

Koncepce domova hodně záleží na motivaci k migraci a na tom, jak původně byl vybudován vztah s domovem či s domovinou. Tak jedinec, jehož identita byla odmítnutá v původní společnosti, hledá místo, ve kterém bude mít možnost být sám sebou. Ale lidé, kteří stěhují dobrovolně a nemají problémy v zemi původu, reprodukují domov v místě nového pobytu. Tím pádem, zkušenost původního domova přímo ovlivňuje to, jak transmigrant bude budovat „nový domov“. Příklady uvedené výše popisují transnacionální zkušenost, význam původního domova pro transmigranty, každodenní prožívaní a vytvoření nového domova. V způsobech výkladu svého pojetí domova u zahraničních studentů se mohou tyto koncepce projevovat v různé míře. V další části své práci budu sledovat projevy těchto koncepci v rozhovorech.

Domov v představě zahraničních studentů.

V následující části své práce budu se zabývat významem domova u zahraničních studentů. Pro zodpovědění na výzkumné otázky jsem provedla dva rozhovory se zahraničními studentky pocházející z Ruska a Uzbekistánu. Obě respondentky studují na vysoké škole bakalářský prezenční program v českém jazyce. Každý rozhovory trval téměř 50 minut, během nichž jsem sledovala čtyři témata: význam pojmu „domov“ a ideální pojetí domova, vztah k místu, ve kterém respondentky se narodily, vztah k novému místu bydlení a propojení těchto dvou míst bydlení.

Zahraniční studenti bakalářského stupně přijíždí většinou ve věku 18-19 let. Do osmnácti let bydleli s rodiči a dále odstěhovali do jiné zemi. Svůj ideální domov a místo nového pobytu respondentky popisovaly s ohledem původní domov a na zkušenosti, které v něm získaly. Při popisování svého současného místa pobytu zdůrazňují věci, které do jích koncepci domova nepatří. Taková koncepce domova je podobná koncepci, kterou popsali N. Al-Ali a K. Koser. V situaci zahraniční migraci studentky popisovaly místo současného pobytu skrz prvky domova, které jim chybí. Například, rodinné vztahy, které oni nechaly

v zemi původu, pocit jistoty, který jim dávala rodina, a pocit komfortu a pohodlí, které studentky měly v rodinném domově. Dále se budu věnovat každému aspektu zvlášť.

Nejdůležitější aspekt, se kterým je spojeno pojetí domova, je rodina. Obě slečny obecně definuje domov jako místo, kde člověk *„má blízké lidí“*, *„kteří darují pocit pohodlí a rodinného krbu“*. Je to *“bezpeční, útulné a komfortní prostředí”*. Rodinou tady myslí tu rodinu, ve které se narodily, a rodinu, kterou založí sami v budoucnosti. Rodiče a sourozence hrají ústřední role ve vztahu, mezi studentky a původním domovem. Respondentky se často baví s rodinou prostřednictvím sociálních sítí, Skype a různých messengerů. Jedna slečna přivezla s sebou album s fotkami rodiny a přátel. Rodina spojuje respondentky se zemí, ve kterých ony se narodily, a spojilo by s jakýmkoliv místem ve světě, kam by jích rodina přistěhovala.

Rodina dává pocit jistoty a bezpečí, které jsou dalšími prvky v pojetí domova. To znamená, že člověk do něho může kdykoliv vrátit, že jeho rodina ho v jakémkoliv případě a v jakýchkoli okolnostech přijmou zpátky: *„když žiješ v rodině zdá se, že zvládnete spolu jakýkoliv problém“*. Svůj pobyt v České republice zahraniční studenti považují za nejistý kvůli povinnosti každoročně (případně každých půl roku) prodlužovat vízum. Prodloužení víza je přímo spojeno se studijním úspěchem. V případě nezvládnutí studia a propuštění z univerzity, okamžitě přestává platit vízum. Každý semestr je vnímán jako poslední a studentky si uvědomují to, že může se stát tak, že studium vůbec neukončí.

Ideální domov podle respondentek je místo, kde člověk může měnit prostředí tak, jak bude chtít: *„vymalovat stěny v pokoji barvou, kterou má rád“*, *„postavit nábytek, který se mu líbí“*. Domov je tím prostředím, do kterého člověk chce *„investovat peníze a síly“*. Tak to bylo, když respondentky bydlely s rodiči a měli vlastní pokoj v domě/bytě, který vybavovaly podle svého vkusu. Po přistěhování do České republiky respondentky začali bydlet v pronájmu. Během studia zahraniční studenti většinou bydlí na koleji a sdílejí pokoj vybavený stejně jako ostatní s dalšími studenty, a musí dodržovat pravidla tohoto koleje. Studenti mají omezené možnosti změny pokoje. V případě, když studenti bydlí v pronájmu v bytech či pokojích, možnost měnit prostředí je taky velmi malá. Majitelé bytu změny často zakazují. Ale toto není jediný problém. Kvůli tomu, že pobyt zahraničních studentů nejistý, vybavují svoje bydliště spíše funkcionálně, než komfortně:

> *„Tady nemůžu si koupit nic navíc, co by mohlo zabrat místo při odstěhování. Pořad zvažuju, nakolik tohle potřebuju a přemýšlím, jak to všechno budu přepravovat domu či do jiné zemi, jestli se něco stane a budu muset odstěhovat. A proto nedovoluju si nic koupit pro duše, to, co se mi líbí.“*

A proto je obrovský rozdíl mezi domácím prostředím, ve kterém zahraniční studenty bydleli v zemi původu, a tím, jak vybavují svoje pokoje/byty tady. Tento rozdíl vyvolává pocit přechodnosti a odcizení, které je v rozporu s pocitem jistoty a stability charakteristické pro pojetí domova.

Statní příslušnost, národnost či město hraje malou role v koncepci domova podle respondentek. Jak už jsem psala výše, rodina spojuje studentky s místem původu, ne stát či národnost. Zahraniční studenti stále sledují noviny v zemích původu, ale hlavní příčinou pro to je, že změny či události mohou přímo ovlivnit rodiny studentů či jich samotných.

Domov není v určité zemi či kultuře, ale tam, kde je rodina či blízké lidé:

> *„Taškent vždycky zůstane jako vzpomínka o dětství. Jestli moje rodina bude stěhovat jinam, sotva se vrátím do Taškentu. Ani nebudu o tom litovat. Pravděpodobně budu mít o tom městě nostalgické pocity. Možná budu chtít tam zajet a strávit tam nějakou dobu, ale ne více, než měsíc či dva, jestli tam nebude nikdo z mých blízkých lidí.“*

Kultura, ve které se narodil transmigrant, ovlivňuje názory a hodnoty a taky je pro něho zdrojem identity, jak to popisovaly N. Al-Ali a K. Koser. Transmigrant si osvojil tuto identitu během procesu socializace a udeřuje kvůli stálým kontaktům s rodinou a přáteli. Například, zahraniční studenti slaví svátky, které zvykli slavit doma, vaří domácí jídlo atd. Na druhou stranu, zahraniční studenti jsou otevření dalším kulturám, obzvlášť kultuře v novém místě pobytu. Jazyk je hlavním kulturním prvkem, které zahraniční studenti se učí po příjezdu do ciziny. Naučení se mluvit jazykem státu pobytu je podmínkou nejen studia pro zahraniční studenty, ale i při integrace do přijímací společnosti.

Další věc zabraňující vytvoření domova v České republice je nedostatečná integrace respondentek do místní komunity. Svoje sociální kontakty s místním obyvatelstvem studentky popisují jako formální a povrchní, a říkají, že nemají české kamarády. Kvůli tomu, že většinu svého času zahraniční studenti tráví doma či v knihovně, většinou se baví se spolužáky či se spolubydlícími. *„Spolužáci pro mě zůstávají spolužáky. I když jdeme spolu na pivo, bavíme se o studiu“*, říká respondentka. Necítí si zcela vyloučená, ale i integrovaná taky není. Snadněji se sbližují a nachází společné zájmy s jinými zahraničními studenty, než s místním obyvatelstvem.

Jak jsem psala výše, důležitou role v pojetí domova u transmigrantů hraje motivace ke stěhování do zahraničí. V kontextu studentské migrace motivace může být taky různá. Pro některé lidi studium v zahraničí je možnosti dostat se na mezinárodní trh práce, pro někoho je to možnost zvýšit svůj prestiž a status v zemi původu [Lan, Wu: 2016], a někdo používá studium na zahraniční vysoké škole jako snadnější způsob imigrovat do jiné zemi [Robinson

2013]. V závislosti na motivaci zahraniční student definuje svůj vztah k místu pobytu jako přechodný nebo trvalý. Respondentky říkaly, že vidí Českou republiku jako místo přechodného pobytu kromě důvodů popsaných výše ještě i kvůli tomu, že jích cílem od začátku nebyla imigrace. Obě slečny zvažují možnost zůstat a možnosti, kam stěhovat po studiu. Takové vnímání zemí pobytu tudíž ovlivňuje proces budování domova v místě pobytu. Tím pádem, respondentky domov, jak tento pojem definují, nesnaží se vytvořit.

Závěr

Cílem mé seminární práci bylo definovat, co pro zahraniční studenty znamená pojem „domov“, sledovat to, jestli vnímají země studentského pobytu jako „domov“, a to, jak nové bydliště propojují s původním domovem. Zjistila jsem, že zahraniční studentky, se kterými jsem dělala rozhovory, mají populární pojetí domova. Domov podle nich je místo, kde bydlí rodina, žijící alespoň v jednom státu se studentem, nejlépe v jednom městě. Spojují ho primárně s pocitem bezpečí, jistoty a stability. Domov je místo, kam člověk se může vždycky vrátit, a kde ho přijmou takovým, jaký je. Důležitým aspektem domova je to, nakolik fyzický prostor, ve kterém člověk žije je komfortní a bezpečný. Studenti chtějí mít vlastní prostor a mít možnost ho utvářet podle svého vkusu a požadavků.

V kontextu teorii transnacionální migrace bylo zmíněno o souběžnosti dvou domovů. První domov je ten, ze kterého transmigrant pochází, druhý je ten, který vytvoří v novém místě pobytu. Z koncepce domova zahraničních studentek vyplývá, že místo, ve kterém zahraniční studenti bydlí během studia, se nedá pojmenovat domovem, ale spíše přechodným místem bydliště. Pocit nejistoty, který studentky mají kvůli nestabilní situaci na vysoké škole a problémům při prodloužení víza, ničí přání zůstat v této zemi. A v jejím případě, bez ohledu na to, že dlouhou dobu bydlí v této zemí, k vytváření druhého domova nedošlo. To znamená, že představa o tom, že transmigranti mají více domovů, neplatí v řadě případů. Ochotu zůstat v konkrétní zemi, jak jsem psala výše, ovlivňuje motivace ke stěhování. Například, jestli zahraniční student vnímá studium na zahraniční vysoké škole jako zkušenost a jeho cílem je ukončit studium a získat titul a mezinárodní diplom. Kromě toho, důležitou role v procesu rozhodování hrají právní podmínky pro získání trvalého pobytu. Tyto faktory rozhodují v procesu vytváření nového domova jak v případě studentské, tak i pracovní migrace.

Pro vytváření komplexní představy o procesu vytvoření domova zahraničními studenty, chybí názory studentů, kteří chtějí po studiu v České republice zůstat. Problém získání takovýchto respondentů se spočívá v tom, že kvůli pocitu nejistoty a rychle se

měnícím podmínkám nikdo stoprocentně neví, že zůstane. A proto bylo by dobře provést další výzkum s těmi z nich, kdo po absolvování vysoké školy zůstal a svůj domov v cizině vybudoval.

Použitá literatura:

1. Ahmed, S. 1999. *Home and away. Narratives of migration and estrangement*. International journal of cultural studies. Vol. 2(3).
2. Al-Ali, N., Koser, K. 2002. „Transnationalism, international migration and home". In: Al-Ali, N., Koser, K. (ed.) *New Approaches to Migration? Transnational communities and the transformation of home*. London: Routledge.
3. Armbuster, H. "Homes in crisis. "Syrian Orthodox Christians in Turkey and Germany". In: Al-Ali, N., Koser, K. (ed.) *New Approaches to Migration? Transnational communities and the transformation of home*. London: Routledge.
4. Basch, L., N. Glick Schiller, Ch. Szanton Blanc. 1994. *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-states*. London: Routledge.
5. Basch, L., N. Glick Schiller, Ch. Szanton Blanc. 1999. „From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration". In: Pries, L. (ed.) *Migration and Transnational Social Spaces*. Ashgate.
6. Český statistický úřad. 2017. *Studenti VŠ – Cizinci podle státního občanství v letech 2003-2015*. [Online] [cit. 9. 5. 2017] Dostupné z https://www.czso.cz/csu/cizinci/data-vzdelavani-cizincu#cr.
7. Keller, J. 2013. *Posvícení bezdomovců. Úvod do sociologie domovu*. Praha: SLON.
8. Lan, P, Wu, Y. 2016. *Exceptional memberchip and liminal space of identity: student migration from Taiwan to China*. International Sociology. Vol. 31(6).
9. Robertson, S. 2013. *Transnational Student-Migrants and the State: The Education-Migration Nexus*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
10. Salih, R. "Shifting Meaning of "Home". Consumption and identity in Moroccan women's transnational practices between Italy and Morocco." In: Al-Ali, N., Koser, K. (ed.) *New Approaches to Migration? Transnational communities and the transformation of home*. London: Routledge.
11. Szaló, C. 2007. *Transnacionální migrace: proměny identit, hranic a vědění o nich*. Brno: CDK.